

2-5 Kasım 2000, 3. Sosyoloji Kongresi, Eskişehir.

2001, *Toplum ve Bilim*, Yaz: 89, s: 88-101.

KENTTE YENİ YOKSULLUK VE ÇÖP İNSANLARI*

1.GİRİŞ¹

Küreselleşme ve buna bağlı olarak yeni ekonomi politikalarındaki (NEPs) yayılma, tabaka ve sınıf analizleri konusunu revize etmemizi gerektirecek yeni analizlere ihtiyaç duyurdu. 1980'leri izleyen yıllarda, "...kırsal/kent dengelerinde bozulmalar, kentsel yapılarda gerilemeler, göç, eğitim sisteminde niteliğin bütünsel olarak azalması, yeni işkollarının ortaya çıkması, kentlere farklı tabakalardan ve nedenlerden akan göç ve göçle birlikte hareket eden işgücü, bu yeni durumun göstergeleri olarak kabul ediliyor" (Payne & Payne& Hyde, 1996:1). Bu göstergeler "göç", "yoksulluk", "kırsal alan", "kentsel alanlar" ve "çalışma" üzerinde yeniden düşünmemizi gerektirdi. Bu dönüşümü "Küreselleşme" ve " Post-Fordist üretim sistemlerin yaygınlaşması" ve buna bağlı olarak yoksulluğun yaygınlaşması ile birlikte alan görüşler (Jessop, 1993); imalatın bu yolla üçüncü dünyaya yayıldığını ve bu nedenle yoksulluğun arttığını öne sürenler (Brown & Scase, 1991) ve spesifik üretim normlarının kapitalist pazar ekonomisini bu yolla yaygınlaştırdığını iddia edenler (Lipietz, 1992), meslektaşları tarafından "ekonomistik" açıklamalarla yetindikleri için eleştirildiler (Burrows & Loader, 1994).

Yeni iktisadi yapılanmaların yarattığı etkiyi en iyi yeni kentsel işkolları ve kentsel mekan dağılımları ile çözebileceğimiz açıktır (Lash & Urry, 1994). Yeni kentsel sınıfların ya da tabakaların ortaya çıkması, "kentsel yeni yoksulluk" kavramını da ortaya çıkarmıştır. Kentsel yeni yoksulluk kavramı, gerek zorunlu göç kapsamındaki büyük yer değiştirmelerin gerekse küreselleşmenin ortaya çıkardığı düşük nitelikli işgücünün kentlere akışının bir çıktısı olarak; yeni göç ve yeni kentli analizlerinde anahtar bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır(Bkz. Güvenç, (2000); Kaygalak (2001); Mingione (1996)).

Marx'ın "Yedek işgücü ordusu" (Marx, 1962) ya da E.O Wright'ın Kapitalin bir fonksiyonu olarak sınıf" kavramlarından farklı bir yeni açıklama gerektiren bu yeni tabaka,

^N "Çöp İnsanları" terimi, kentsel alanda "Sokaktan çöp toplayarak geçinen", "Çöpte çalışan ve çöpte yaşayan", ya da günlük deyimiyle "korsan çöp toplayıcıları"nı tanımlamak için üretilmiş bir kavramdır. Türkçe dışındaki karşılığı olan 'scavengers' ise, argoda 'leş yiyen' anlamına gelmektedir.

¹ Bu çalışmanın 'Denizli Araştırması' kısmı, Denizli Belediyesi ile Sosyoloji Derneği işbirliği ile yürütülen "Katı Atık Projesi" içinde görevlendirme sayesinde gerçekleştirilmiştir. Kentsel alanlarda, sosyologun çözüm üretebileceğine olan güvenimi, bu görevlendirme ile desteklediği için Sosyoloji Derneği'ne teşekkürü borç bilirim.

göstergelerle uğraşan akademisyenler kadar, sosyal hizmet uzmanlarının da ilgi odağı olmaktadır. Marx için lümpen proleter:

“...tüm suç ve hırsızlık türlerine bulaşmış, toplumun kırıntılarıyla yetinen, belirli bir işi, bağlantısı, olmayan...ordu artığı askerler, hapisane kaçkınları, kaçak köleler, cepçiler, tokatçılar, tırtıkçılar, torbacılar, tombalacılar, kumarbazlar, genelev kapıcıları, çanta taşıyıcılar, cahiller, sokak çalgıcıları, çul-çaput toplayanlar, bileyciler, tenekeciler, dilenciler...bu ayaktakımı, süprüntü, tüm sınıflardan kovulmuş artıklardır. (Marx, 1962:295).

Yoksulluğun bu tabakasının Marx’a göre tarifi moral bir kavramlaştırma içermekteydi ve sonradan bu moral kavramsal analizle çalışan birkaç sosyolog için de anahtar olabildi. **Ne yazık ki bu anahtar, yine moral bir tersine çevirmeyle “Yeni sağ” teorilerine, tehlikeli yeni sınıfın** (“Sınıf dışı”nın, istenmeyen ve tehlikeli olanın) analizleri yapmada da öncü olabilmıştır. (Westergaard, 1992; Jenks & Peterson, 1991)

Kentsel yeni yoksulluk tartışmaları; yoksulluğun hangi kategorilerle tanımlanacağı, ayrıca yeni işkollarının kentte yarattığı yoksulluk ve yoksullukla birlikte yaşama biçimlerine ilişkin çalışmalarla birlikte ilerlemektedir. Kentsel işgücünün yeni nitelikleri üzerine çalışmalar, özellikle işin ve çalışmanın yeni biçimleri ve kentsel meslek ve iş dışı alanlara ilişkin açıklamalar bu çerçevede değerlendirilmektedir. Birleşmiş Milletler için “Dezavantajlı gruplar”, Parkin için “non-labor”, Myrdal için “undarclass” (sınıf dışı) kavramlarıyla açıklanan bu yeni yüzer-kategorileri tanımlamada; öncelikle İngiltere’de yapılan çalışmalar etken olmuştur. Pahl (1984;1988), Payne (1987), Goldhorpe ve Marshall (1992) yeni üretim sistemi ve kentsel sınıf analizlerinde "Halihazırdaki toplumda 2/3 istihdama karşılık 1/3 işsiz oranını" vurgulayarak, bunların belirgin yaşam stilleri ve tüketim kalıpları açısından ayırt edilebileceğini gösterdiler. Granovetter, gelir ve statü ilişkisini, “İkincil İşgücü Pazarı” kavramıyla tartıştığı analizinde; bu bağlantının basit bir korelasyona dayanmadığını gösterir (Granovetter, 1999). Ona göre “İnsan Kaynakları Teorisi”, “kendiliğinden çıkarını maksimize eden insan” temelinde, statü ile iş arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu iddia ederken, tamamiyle sosyal ve sosyal-psikolojik erişme ve edinme faktörlerini gözardı etmektedir. Öte yandan “Yeni Endüstriyel Paradigma ve Kurumsal Ekonomi” teorileri ise; analizlerinde ücret yapılarını ve işgücü pazarını doğrudan ekonomik pazarın birer bağımlı değişkeni olarak almaktadır. “Oysa” der Granovetter, “...’ikincil işgücü pazarı’ açıklaması, işin sürekliliği ve karakteristiği; işi yapan kişinin bireysel karakteristiklerini ve ayrıca işe erişme yollarını; işin statüsünü ve işçinin buna bağlı statüsünü etkileyen üç asıl faktör olarak alır”. (Granovetter, 1999) Hareket kabiliyeti ve fırsatını en az ele geçirebilenler , yani ikincil işgücü pazarının daimi oyuncularını: kadınlar, siyahlar, kent yoksulları, 13-18 yaş gruplarıdır. Parkin non-

labor'un üç kategori ile belirlenebileceğini belirtir: ırk, cinsiyet ve etnisite (Parkin, 2000). Treanor, yeni eşitsizlik kategorilerinin; salt etnisite, ırk, gelir gibi eski kriterlerle açıklanamayacak yeni bir kast sistemine doğru evrildiğine dikkati çeker. Abelda (1999:725) yoksulluğu, "iş ve kazanç olanaklarına ve refahın istihdam, aile yapısı, bakım sözü ve kazanç konusundaki yükümlülüklerine erişmede yetersizlik" hali olarak tanımlar.

Ancak bu açıklamalar, kentsel yeni yoksulluğu yine de yapısalçı açıklama çabaları olmakla eleştirildiler (Bauman(1998);Harris(1996);Scott(1994); Erder(1996;1997)). Bu çalışmada, kentsel bir yoksul tipi olarak "çöp toplayıcılığın" bir iş ya da meslek kategorisi olarak ele alınıp alınamayacağı tartışılacak; bu yolla 'çöp insanları' araştırması, 'yeni yoksulluk' kavramını tartışmak için aracı kılınacaktır. Bir yıl arayla iki şehirde (Denizli ve Samsun) gerçekleştirilen "Kentsel Katı Atık Projeleri"nde toplanan veriler ışığında, yeni kent yoksulu profili; öncelikle küresel ekonominin kentsel işgücü üzerindeki mikro ve makro etkileriyle, ikinci olarak çöpün ekonomik ve ekolojik değerleriyle birlikte ele alınacaktır. "Çöpte Yaşayanlar" ve "Çöpten geçinenler" kategorileri, kentsel yeni yoksulu tanımlamada oldukça elverişli kavramlardır. Kentsel yeni yoksulluğun, yoksulluğun daha ileri ve ağır bir biçimi olduğuna ilişkin önermelerin tartışılması ise son kısmı oluşturacaktır.

1.1. Çöpün Sosyolojisi:

Çöp" bir kent kavramıdır, kentleşmeyle birlikte ortaya çıkmış olan bir kavramdır. Ancak, katı atık ya da günlük dilde "çöp" kavramı, "kullanılmayan maddeler ve mallar" olarak adlandırılıyor olmaktan yeni ekolojik politikalar sayesinde çıkarılıp, "gelir getiren ve verimli" olarak tanımlandığından bu yana; çöp, salt kentsel ve endüstriyel bir madde olmaktan çıkmış durumdadır. Çöpün kendi doğası, çürüme, bozulma ve çıkardığı gazların tehlikeleri nedeniyle, sosyal alan ve sağlık alanlarının da ilgi konusu haline gelmiştir. Kentler daha önceki dönemlerde "çöple başa çıkma", çöpü gözle görülmeyecek bir alanda bırakma, yakma, denize dökme vb. yöntemlerle kurtulmaya çalışırken; ekolojik araştırma ve duyarlılığın gelişmesi, çöpün sanayi ve diğer üretim vb. faaliyetlerle şekil değiştirmesi, hem çöpün içindeki tehlikeli maddeleri çöpten ayırmak hem de çöpten bir üretken unsur, verimli bir gelir-getirici olarak yararlanmaya yönelik faaliyetler gelişmeye başlamıştır. Burada 'faaliyetler' adı ile çöpten her türlü yararlanma ve çöpü denetim altına alma; kentsel tüm atıkların değerlendirilmesi ve yeniden dönüşümünün örgütlenmesi anlaşılmaktadır.

Çöpün giderilmesi ve yeniden dönüşümü örgütleyen tüm faaliyetler; kentlerde belediyelere ait bir hizmet alanıdır. Ev çöpünün alınması, zehirli ve zararlı atığın, sıhhi atıkların, yeşil atıkların, inşaat ve sökümünden çıkan atıkların, pazar ve sokak atıklarının ve sanayi atıklarının bertaraf edilmesi, çöpten kazanılabilir maddelerin ayrıştırılması vb. tüm işlemler; çöpten gelir sağlayan bir sektör de oluşturmuştur. Çöpün atıldığı ilk andan başlayarak geri dönüştürme, depolama ve kompose etme ve üçüncü olarak da çöpi yok etme aşamalarında ve çöpün ekonomik yeniden kazanımında; güney ülkelerindeki kentlerde, vazgeçilmeyen ama görmezden gelinen ve meslek onuru düşük bir grup olarak da “ Çöpten geçinenler”i ve “Çöp toplayıcılar”ı yaratmıştır. Çöpten geçinme, “çöpte yaşama” ile karıştırılmaması gereken bir faaliyettir ve tüm ara hurdacılarla, örneğin atık kağıtlardan karton imalatı, plastik üretiminin atıkları ile yeniden kazanım ve tekstil atıklarıyla yeniden üretim veya atık camdan sanayi mamulu üretme gibi faaliyetleri de kapsamaktadır. Tüm bu faaliyetler; kentsel bir işkolu, yoksulların geçimini sağladığı bir marjinal çalışma alanı olarak görülmemelidir. Çöpün doğası, onu "politik", "çevresel", "kamu sağlığıyla" ve "emniyetle ilgili" hale de getirmektedir. Her alanda olduğu gibi çöpte de gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin farkları vardır. Örneğin gelişmiş ülkelerde çöpün geri kazanımı ve tüm katı atık hizmetleri azgelişmiş ülkelerin 1/3'ü oranında yüksektir ancak bütün bu işlemler için gerekli maliyet ise azgelişmiş ülkelerde %1-2 siyle yapılırken, gelişmiş ülkelerde bu iş bütçenin %.02-04 'e malolmaktadır. Endüstri toplumlarında günlük KB ortalama 1.3 kg, orta gelir gruplarındaki ülkelerde 0.9 kg, en alt gruplardaki ülkelerde ise 0.5 kg katı atık çıkışı vardır. Ülkenin gelişmişlik düzeyine göre çöpün kompozisyonu da değişmektedir. Düşük gelir gruplarındaki ülkelerde atığın %50'den fazlası organik atıklarken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran % 25'in altındadır(WB, SWM,:step 4C-5).

Katı atıkta yeniden kazanım problemi, artık çöpi üretime kazandırmanın da en belirgin ve vazgeçilemez yolu olmaktadır. Çöp, sadece atılması, yok edilmesi gereken bir madde olmaktan 1950'lerden sonra çıkmış; aksine hızla çevre, sağlık ve emniyetle ilgili ve asıl önemlisi kâr amaçlı bir nesne-meta haline dönüşmüştür. Yukarıda sayılanların en insani biçimde gerçekleştirilmesinin yolu, herşeyden önce çöpteki maddelerin geri kazanılmasıdır. Gelişmiş ülkelerin kimilerinde bu işlem evde yaptırılırken (Almanya) kimilerinde bir belediye hizmeti olarak görülmekte (İngiltere), kimilerinde ise bu işlem özel sektöre yaptırılmaktadır(ABD). Gelişmekte olan ülkelerde ise yukarıda sayılanların işlememesi ve aşağıda tartışılacak kısıtlar nedeniyle; yeni bir kentsel işkolu ortaya çıkmıştır: Çöp insanları. Yani çöpi sokaktaki çöp tenekesinde veya atık alanlarında ayıklayıp satarak, bir kentsel hizmeti gerçekleştirirken, kendi geçimlerini sağlayanlar. Bu yolla, örneğin Türkiye'nin büyük

kentlerinde çöpün yeniden kazanım oranı, İngiltere'nin yeniden kazanım oranının üzerine çıkmaktadır. Ancak, başlıbaşına bir nesne-meta olarak, çöp ve çöpten geçimini sağlama, bireysel bir çözüm olarak düşünülemez. Aksine "Çöpten kazanma" olgusu küreselleşmenin tüm sonuç ve etkilerinin görülebildiği bir alan olarak, bir güç ilişkileri ve çıkar hesapları alanı olarak karşımızdadır. Bu durum, sadece katı atıkların bertaraf edilmesinde ulusaşırı bazı sistemlerin devreye sokulmasında değil (Sinop örneği, **Rusya'nın nükleer atık satın alması** veya İstanbul'da çöpte bulunan reaktör gibi); fakat "mal"ın fiyatlandırılmasında da karşımıza çıkmaktadır. İncelenen her iki şehirde, kentlerin geçim endeksleri farklı olmasına rağmen katı atığın son fiyatlandırmaları mutlaka dünya piyasasına göre yapılıyordu ve bu de en alta kadar tüm atık türlerinde fiyatları belirliyordu. Örnek olarak, kağıdın, alüminyum'un, bakır'ın ve PVC'nin ilk elden alımından son el satışına kadar tüm fiyatlar (dolara endeksli olarak) her iki şehirde de neredeyse aynıydı.

Bir nesne-meta olarak "Çöp ve Çöpteki Güç ilişkileri" ise, kentin kendi gelişme birikimiyle yakından ilişkilidir. Ancak bu ilişkiler tekil (uniq) örnekler olmayıp, bütünüyle bir kentsel yeniden üretimin informal ağlarının benzer örnekleriyle genelleştirilebilir.

Burada tartışacağımız konu "Çöp insanları" ve "Kentsel bir meslek olarak çöp toplayıcılık" olduğundan; öncelikle çöpün içindeki güç ilişkileri irdelenecektir. Bu çalışma "Çöp toplama" nın bir kentsel eklemlenme aracı olarak mı yoksa ve bir dışlanmayı pekiştirme biçimi olarak mı görülebileceğini araştırarak; çöp insanları'nın kentsel iş ağları içindeki yerini, mesleksel/çalışma örgütlenmeleri içinde statü edinebilmenin araçlarını ve yolları; bu araçların kente eklemlenme ya da eklemlenememe üzerindeki etkilerini, kısıt ve olanaklarını incelemeyi hedefliyor. Kısaca 'çöp insanları'nın kentteki güç ilişkileri içindeki yerini belirleyerek; kentsel yoksulluk kavramını açıklamakta aracı (agent) kılıyor. Aşağıda, iki şehirdeki(Denizli-1996 ve Samsun-1999) çöp akış şemaları yoluyla öncelikle "Çöpteki Güç İlişkileri" tartışılacaktır.

1.2.Çöpteki Güç Ve Kâr Akışı:

1.2.1.Kentlerin Sosyo- Ekonomik Yapıları:

Denizli 1996 DİE nün gelişmişlik endeksinde, 76 il içinde 16. sıradadır ve katsayısı . 501. dir. Denizli hem nüfus hem de ekonomik potansiyel olarak 1985'ten bu yana çok hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Nüfus gerek yoğunluk artışı gerekse göçler nedeniyle profil değiştirmiş; bu nedenle de son derece dinamik olan bu yapının dinamizmini elde tutabilmek zorlaşmıştır. Denizli il nüfusu 1985'te 169.130, 1990'da 204.118 ve 1997'de 330.545 olmuş, sadece il merkezi nüfusu 1985-90 arasında % 41.77, 1990-97 arasında % 61.93 oranında artmıştır (Mutluer,1995:61).Kentın kentsel nüfusunun kırsal nüfusa oranı % 45.0'dır. Bu oran 1997'de % 57.4'e yükselmiştir. Kentin göç alma oranı 1980-1996 arasında % 55.7'dir. Kentin iktisaden faal nüfusu toplam nüfusa oranla 1990'da % 66.74'dür. Denizli'nin ekonomik girdi ve çıktılarını, Ege Bölgesi'nden 1972'de kopararak yüzünü çoğunlukla İstanbul piyasasına dönmesi ve 1992'de yaşanan -dokuma tezgahlarının teknolojisini yenileyerek- dünya piyasasına açılması süreci ve turizm gelirlerindeki patlamalar, ilin ekonomik önemini artırmış ve Türkiye'de toplam GSMH içindeki yerini de sıratmıştır. İlin, toplam katma değer içindeki yeri 1993'te 43., 1994'de 9. ve 1996'da 4. sıraya yükselmiştir. Toplam katma değer içinde en üst sırayı "dokuma, konfeksiyon ve deri" % 37.6 ile almakta bunu % 17.6 ile "madeni eşya" ve % 15.1 ile "ana metal sanayi" izlemektedir. İşgücü dağılımında % 64.1 ile "dokum,konfeksiyon ve deri sanayi"nde çalışanlar ve %18.1 ile de "metal ana sanayi" başta gelmektedir. İktisaden faal nüfus % 58.50 ile tarım, % 13.80 ile hizmetler, % 14.10 ile sanayi, % 6.70 ile ticaret, %4.50 ile inşaat, % 2.30 ile ulaşım ve % 0.10 ile diğer gruplarına dağılmıştır.

Denizli yukarıda sayılan nedenlerle hızla iç göç almaya ve yatırım çekmeye başlamış, ancak yatırımlar kamu'dan ziyade özel teşebbüs aracılığı ile ve özkaynaklı olmuştur. Tüm bu değişmeler, kentın mekan ve insan profilini hızla değiştirmektedir.

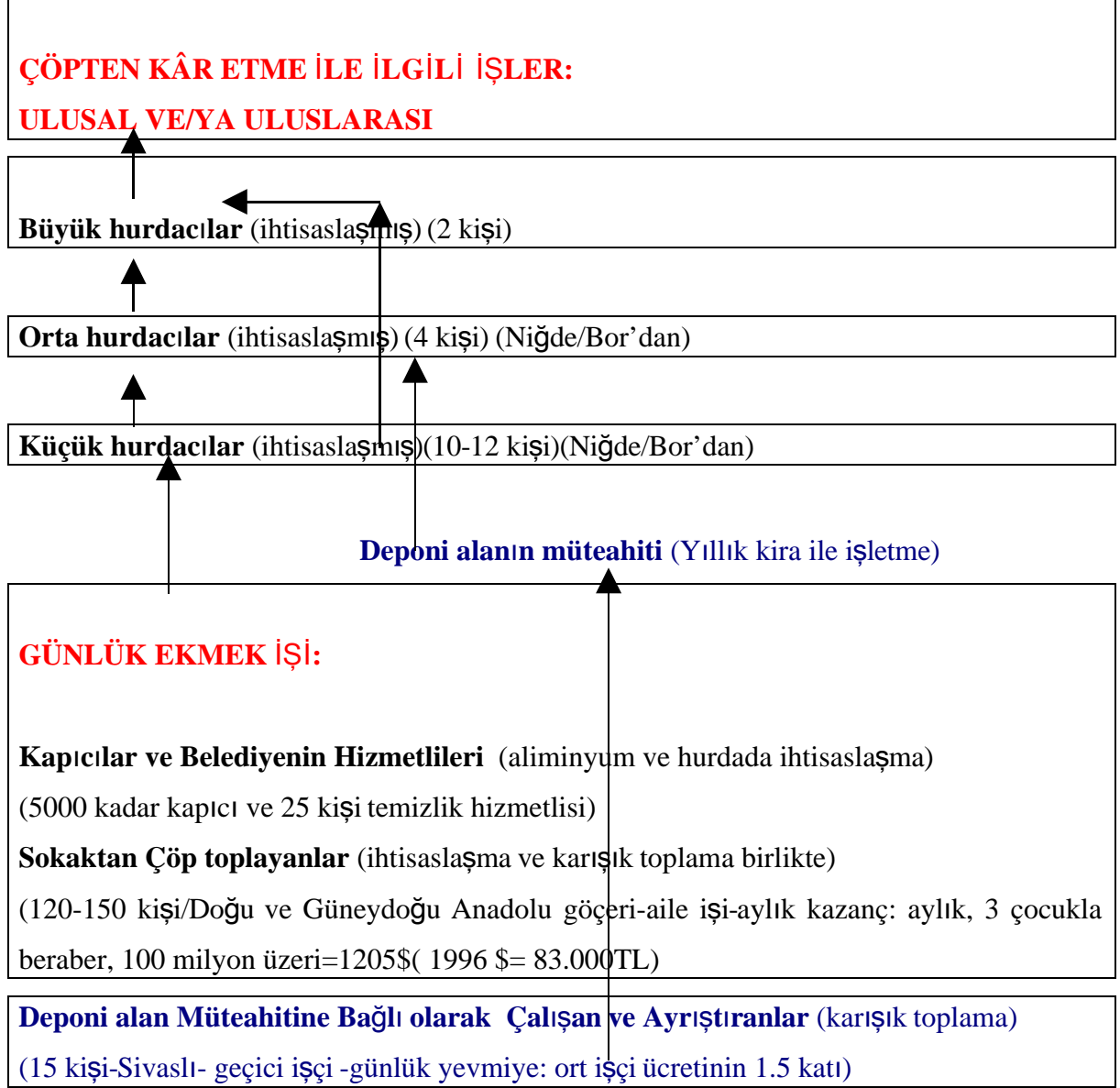
Samsun ise aynı endekste 35. sırada olup, puanı . -0.0422 dir. Yıllık nüfus artış hızı 11.11 olan Samsun, her yönüyle hızla kan kaybeden bir il konumundadır. Kır/kent oranı %45 ve yıllık gelişme hızı 9.7'dir. Ekonomisi KİT'ler dahil olmak üzere emek yoğun ve geri bir teknoloji ve kısmen tarımsal üretimden hız almakta olan Samsun'da; temel göstergeler 20 yıldan bu yana hızla gerilemektedir. 331.423 nüfuslu Samsun'da ortalama HH Geliri 5911\$ dir, ve bu gelir KBGSYİH olarak ölçüldüğünde 1421\$ a inmektedir(1999).

Her iki şehirde de çöpün akış şemaları başta benzer çıkmaktadır. Ancak geliri daha düşük olan Samsun'da, hurdacılık işinin örgütlenmesinde küçük alıcılar daha çoktur. İki şehirde gelir ve geçim endeksleri birbirinden çok farklı olmasına rağmen; toplanan ve satılan tüm atık kategorilerine fiyatlar, hemen her aşamada, reel olarak aynı çıkmaktadır. Bu miktarlar Samsun'da sadece kağıt, 2. sınıf kağıt ve PET ve PVC'de ilk el toplayıcıdan alımda hafifçe düşüktür. Gerek Denizli'de hurda atık kağıttan ambalaj malzemesi üreten bir fabrikanın olması ve sadece Denizli'den değil tüm illerden atık kağıt toplaması gerek Samsun'da kağıt toplayanlar içinde çocukların fazla olması nedeniyle; bu miktarlar şehirlere göre, az da olsa, değişebilmektedir. Ancak özellikle geri dönüşüm değeri yüksek atıkta (alüminyum, hurda bakır ve demir, cam vb.) her iki şehirde de tüm malların tüm aşamalarda alım fiyatları aynıdır. Son aşama alımlarda her atığın alış yeri Türkiye'de belli ellerde toplanmaktadır. Örneğin hurda demir ve diğer hurda, %90 ağırlıkla İzmir'de tek firmada; PET ve PVC, "Destekli Atık Geri Dönüştürme Kuralları"na göre; cam, iki büyük cam fabrikasında vb. toplanmaktadır. Bunu dışında ayrıca büyük hurdacının hemen her zaman atığı alım-satım yolları uluslararası pazarlara göre belirlenmekte ve bu da her aşamada alta doğru alım- satım fiyatlarını belirlemektedir.

1.2.2.Çöpte Yaşayan Ve Çöpten Geçinenler:

Çöp Akış Şemaları

Denizli:

Samsun

ÇÖPTEN KÂR ETME İLE İLGİLİ İŞLER:

ULUSAL VE/YA ULUSLARARASI

Büyük hurdacılar (İhtisaslaşmış) (4 kişi)

Orta hurdacılar (Kısmen İhtisaslaşmış)

Yerli Samsun'lu – toplam 15 kişi kadar

Küçük hurdacılar (Kısmen İhtisaslaşmış)

Yerli Samsun'lu, genellikle akraba, 20 kişi kadar)

Çöp Mafyası

GÜNLÜK EKMEK İŞİ:

Belediyenin Hizmetlileri (İhtisaslaşmış)

Toplam 15 kişi

Sokaktan Çöp toplayanlar (Kısmen İhtisaslaşmış)

(İç Karadeniz ve Çingene kökenli yeni göçmenler- 200 kişi devamlı, hafta sonları ikiye katlantıyor.- Günlük kazanç 6-7 milyon KB (aylık 120-150 milyon=400-500 \$; 1999 \$=300.000TL), yaş grubu karışık (14-46) Ailede birlikte çalışmaya oranı %25- Başka işler de yapılıyor, Küçük hurdacı hesabına çalışıyorlar- iş mekanı ve saatleri belli değil- akrabalık desteği var-

Deponi Alandaki Mafyaya Bağlı olarak Çalışan ve Ayrıştırıcılar (İhtisaslaşmış) Toplam

20-25 kişi- çöp mafyasına bağlı olarak çalışıyorlar. Çöp alanı yakınındaki bir köyün sakinleri ve mafyaya “haftada bir gün toplama” ile haraç veriyorlar. Günlük kazançları KB 10-12 milyon- Aile işi değil, erkeğin işi.

2. ÇÖPÜN YORUMU: YENİ YOKSULLUK HANGİ GÖSTERGELERLE AÇIKLANABİLİR?

Yukarıda izlenmeye çalışılan çöp akış şemaları, iki şehrin benzerlik ve farklılıklarını belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Her iki kentte de toplayıcılar kente yeni gelen ve diskalifiye işgücü olarak adlandırılabilir gruplardır. Günlük geçim endeksleri açısından, kentsel endeksle toplayıcılar arasında paralellik vardır. Örneğin günlük yaşam maliyetinin nispeten düşük olduğu Samsun'da **aylık kazanç** da düşüktür. Yine de çöpten edinilen aylık ortalama hane geliri, her iki kentte de dikkat çekici biçimde yüksektir (Samsun'da asgari ücretin ortalama 2.5 katı kadar, Denizli'de 4.5 katı kadar). Her iki kentte de atığın ilk elden son ele kadar tüm **alımlarında satış fiyatları** sabittir ve fiyatlarda rekabet ya da pazarlık sözkonusu değildir. Her iki kentte de toplayıcıların oturdukları **mahalleler**, belediye hizmetlerinden yoksun, fakir ve prestiji düşük kenar semtlerdir ve "**çöp işi**": Başka bir işi ya da mesleği olmayanların yaptığı, düşük statülü, deyim yerindeyse 'aşağılanan' bir iştir. Her iki kentte de **ilk-el hurda alıcılar** kentin belirli mahallerinde yoğunlaşmıştır. Bu mahalleler genellikle küçük sanayi bölgelerine ve semtin orta sınıf kesimlerine yakın, ancak onların hafifçe dışarısında kalan mahallelerdir. Böylece toplayıcılar, iş dönüşü evlerine gitmeden önce, asıl 'zengin' çöpün çıktığı yerin hemen bitişiğinde yer alan bu hurdacılarla ulaşabilmektedirler. Asıl belirleyici özellik çöpün doğasındadır. Çöp doğası gereği astım, hepatit, tetanoz gibi yapısal bozukluk yaratan ölümcül hastalıklara ve parazitler (özellikle ileri uyuz), duyu körelmesi, sıtma, gastrointestinal hastalıklar (tifo, difteri vb.) gibi ağır diyagnozlara neden olmaktadır. Bunun ötesinde **çöp toplamak** "kirli"(Denizli), "aşağılık"(Samsun) ve "kimsenin isteyerek yapmadığı"(her iki kent) bir iştir.

Farklılıklara gelince: Samsun inişte olan bir ekonomi ve bu ekonominin bütün sonuçlarıyla damgalıdır. Kentsel bir iş olarak çöp toplayıcılık son derece yaygındır ve **300'e yakın aile** geçimini çöpten sağlamaktadır. Ancak ilk elden hurdacıya satışta fiyatları Denizli ile nedereyse aynı olmasına rağmen, gerek toplayıcıların çokluğu, gerekse kentin çöpünün yeniden kazanım açısından 'fakir' olması (organik atığın yoğunluğu)bu şehirde **aile başına geliri**, Denizli'ye oranla oldukça düşük tutmaktadır. Ortalama aylık hane kazancı 400-500\$ civarındadır. Ancak burada **toplama erkeğe ait bir iştir** ve genellikle evin erkeği tarafından yapılmaktadır. Çocukların 'çöp'e çıkarılması' ancak ya harçlığını çıkartmak için veya hafta sonları babaya yardım amacıyla olmaktadır. Çöp toplayıcılar kendi içlerinde organize değildir

ve **bir hurdacıya bağılı olarak çalışma** yeni başlamıştır. Toplayıcılar kent mekanını aralarında paylaşmamışlardır ve **iş yeri ve zamanı** henüz belirlenmemiştir. Günün her saatinde arabalı/arabasız toplayıcılara rastlamak mümkündür.

İlerleyen bir endüstri kenti olan ve sanayi birikimlerini üç farklı sektörden(ticaret, turizm ve ticari tarım) gerçekleştiren Denizli ise **atık kazanımını** daha organize yapmaktadır. Burada **kazanç** oldukça yüksektir. Toplama işi **bir aile işi olarak** (%60) belirlemektedir ve aileler atığı çoğunlukla evde ayrıştırmakta ve biriktirerek hurdacıya satmaktadır. Bir anlamda 'ev', kazancın ya da **ürün'ün stoklanabildiği** bir mekan haline dönmüştür. Bu toplayıcıya kısmen de olsa bir pazarlık gücü verebilmektedir. Denizli'de semtler ve sokaklar, toplayıcılar tarafından kesinlikle birbirinden ayrılmıştır. Bir toplayıcı bir diğerinin **'iş sahası'na** girememektedir. İş, genellikle ilk çöp arabasının işe çıkış saatinde hemen önce başlamaktadır (sabah 05.00). Toplayıcılık işinde bir hurdacıya bağılı olarak çalışma yaygındır. Bu toplayıcının ihtisaslaşmasını, hiç değilse arabanın çeşitli gözlere ayrılmasını zorunlu kılmaktadır. Yani Denizli'de **'iş'in mekanı ve zamanı'** vardır. Hatta işe çıkarken giyilecek kıyafet (eski fakat koruyucu giysiler) ve araçlar da (bir çengel, fener, araba ve arabayı bölmek için çeşitli araçlar, hatta kalın bir eldiven) bellidir. Yani bir **iş üniforması** vardır.

Samsun toplayıcıları genellikle **birikimleri ile** çocuklarını okutmak(%56) ve kente eklemelenmek eğilimindedirler. Toplayıcılığı bir geçici iş olarak almakta(%65) ve zaman zaman iş'e girip çıkmaktadırlar. Toplayıcılarının daha **genç bir yaş ortalamasına** sahip olduğu Samsun'da (25-34 yaş grubu ağırlıklı); **çöpten hayatını kazanma "övünülerek söylenebilecek bir meslek değildir"**. Denizli'de ise genellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan gelen son dönem göçerlerden oluşan toplayıcılar için toplamacılık **"başka hiç bir işten kazanılamayacak parayı kazandıran" "bir iştir"**. Denizli'deki toplayıcılar bu işi bir aile işi olarak görmekte ve çocuklarını okutmaktansa toplamaya yöneltilmektedirler. Ancak her iki şehirde de yapılan **işin prestiji** konusunda ciddi endişeler vardır ve toplayıcılar **"bu kadar kazanabilecekleri"** (Denizli için) ya da **"onurlarıyla çalışıp hayatlarını kazanabilecekleri"** (Samsun için) başka bir işleri olsa; bu **"kirli"** (Samsun) ve **"sağlıksız"** (Denizli) "iş yapmayacaklarını" belirtmişlerdir.

Samsun'da **ara hurdacılık** bir "illegal-informal" işkolu örgütlenmesi biçimindedir. Genellikle akrabalarından oluşan bir grup ilk el hurda altımını elinde tutmaktadır. İkinci el hurdada da, rekabetten ziyade "kollama ve arka çıkma" meşru kılınmıştır. Ancak büyük alımlarda rasyonel işleyen bir piyasa mekanizması, tüm fiyatları belirlediğinden; bu "kollama" ilişkileri genellikle **"mesleğe yeni insan sokmama"** biçiminde kalmaktadır.

Denizli'de ise ilk el ve ikinci el hurda alımında Bor/Niğdelilerin ağırlığı vardır. Ancak bu sistem, bir hemşerilik mesleği olarak işlemektedir (Karadenizli pıdeciler veya Mardinli midyeciler gibi). Piyasa fiyatları tamamen sabittir ve büyük şehirlerdeki toptan alıcıların biçtiği ton/\$ üzerinden işlem yapılmaktadır. Ancak Samsun'dan farklı olarak satışlar son derece hiyerarşiktir. Hiç bir toplayıcı ya da ara hurdacı bir üst kademeye satış yapamamaktadır. Oysa Samsun'da toplayıcılar ya da ara hurdacılar en az miktarlarda (1-50 kg) dahi alım-satım yapabilmektedirler.

Samsun'da bu illegal formlar kendisini en çok şehrin çöp toplama alanında göstermektedir. Şehir çöpünün depolandığı alan, kentteki her toplayıcının iştahını kabartacak kadar zengin olmasına rağmen; burada çöp toplama ayrıcalığı, "çöp mafyası" tarafından "korunan", bir köy/mahalle halkına attır: Kara Ali, mahallelisini çöp işinde korumakta, çöp alanına kendi semti dışındakileri sokmamakta; buna karşılık haftanın bir gününü, aynî olarak tahsil etmektedir. Bu ilişki senyör'ün 1/10 payına benzemektedir. Ali, aynî olarak tahsilatını rekabete imkan vermeyecek biçimde yapmaktadır ve bu sayede kazancı aylık 800 milyon-1 milyar TL'sına ulaşmaktadır(1999'da \$=300,00TL). Denizli'de ise kentin çöp toplama alanı Belediye tarafından ihale ile işletilmektedir. Ancak burada çalışan işçiler, kentteki çöp toplayıcılardan da düşük statüde görülmekte ve tamamen insanlık dışı şartlarda yaşamaktadırlar. Denizli'deki alanda sık sık çıkan metan yangınları dışında, 20'ye yakın işçi, alanın yanında penceresiz,susuz ve elektriksiz birkaç konteynırda kalmaktaydı ve yaşam koşulları nedeniyle burada çalışanların büyük çoğunluğunun en fazla 6 ay dayanabildiğini söylediler. Daha sonra da tedavi edilemez biçimde sakatlanıyorlardı. Samsun'da ise hastane atıkları doğrudan çöp alanına geldiğinden kuduz ve uyuz vakaları çok yaygın ve ileri derecedeydi.

3. YORUMLAR: ÇÖP'TEKİ GÜÇ İLİŞKİLERİ YOLU İLE ÜRETİLEN KENT YOKSULLUĞU

Her iki kentte de gözlenen bir durum, kent geçim endekslerinin üzerinde kazanan çöp toplayıcılarının kente eklemlenememeleridir. Özellikle Denizli'de ortalama yaşam standartlarının çok üzerinde kazanan bir grup olarak toplayıcılar; kentin belediye hizmetlerinin dışındaki alanlardaki gecekondu semtlerinde yaşamaktadır; eğitim ve sağlık beklentileri hem çok düşük hem de bunlara erişme oranları çok zayıftır. Samsun'da ise toplayıcılar kentin daha geniş bir alanında yerleşmekle beraber; yine yoksul ve yetersiz

hizmet alan bölgelerindedirler. Ancak bu ailelerde çocuk okutma ve eğitim, sağlık vb. formel yollarla kente eklenme umudu daha fazladır.

Bu durumda kentte tutulan işteki kazancın artması ve kalınan süre ile kentsel bütünleşme ve hatta kentlileşme arasında anlamlı bağlar arayan, eski dünyaya ait, Sosyoloji önermelerinin geçersiz olduğunu söyleyebiliriz. Her iki ilde de bütünleşme olarak adlandırılacak davranışlar zaman ile de anlamlı bir ilişki içinde değildir. Burada kurulabilecek tek bağlantı, mesleğin statüsünü tartışarak anlaşılacaktır. Çöp toplayıcılık her iki il için de -yüksek kazancına rağmen- statüsü çok düşük bir meslektir. Ancak Denizli'dekiler bu işi bir meslek olarak daha çok görürlerken; Samsun'dakiler için 'hemen terkedilmesi gereken geçici bir iş'tir. Buradan hareketle, prestiji düşük bir işte çalışanların kent halkı tarafından itildiği, dışlandığı hatta görmezden gelindiği düşünülebilir (Nitekim her iki ilde de örneğin, Belediye üst makamları çöp toplayıcılarının varlığını, kesinlikle reddediyor ve zorla kent dışına sürmeyi düşünüyorlardı). Bulgular, Bauman'ı haklı çıkarmaktadır: 'istenmeyen, görülmeyen, ihtiyaç duyulmayan' yeni yoksullar...(Bauman (1998:93) Ancak iki il arasında da önemli bir fark mevcuttur. Denizli her aşamada daha organize ve kurumlaşmış bir toplama işini sürdürürken; toplayıcılık bir meslek olarak yerleşmişti; ancak toplayıcılar formel alanlara giriş için daha isteksizdi. Samsun ise her aşamada informal bağlarla hareket ederken toplayıcılık hemen çıkılması gereken bir geçici iş olarak adlandırılıyordu, ancak toplayıcılar kentle bütünleşmek için daha istekliydi.

Burada asıl tartışılacak olan konu "kente eklenme kalıplarındaki değişimler"dir. Bir kentin insanı olmayı belirleyen nedir? Doğrudan kazanç, ya da kazancın miktarı ve sürekliliği ve düzenliliği gibi değişkenlerin, bu örnekte işlememesi; Türkiye'de pek çok kentte var olan yeni değişkenlerin tartışılması gerektiğinin habercisidir. **Bu çalışmadan çıkan sonuçlar ışığında; kent yoksulluğunu pekiştiren etkenlerin başında, kente eklenme ve kentle formel ilişki kurma yollarının engellenmesini pekiştiren güç ilişkileri olduğunu söylemek mümkündür.**

Kentlileşme ile ilgili modernist teorilerin "geçiş" açıklamaları epeyce bir süredir geçerliliğini yitirmişlerdi. Şimdilerde kentte yaşamayı ya da kentlileşmeyi bir tüketim kalıpları entegrasyonu olarak yorumlayan görüş giderek ağırlık kazanıyor. Ancak buradaki tüketim kalıpları, kullanıcının malın tüketilmesinden ziyade, tüketimin çeşitli kalıplarının aracı kılınmasıyla ilgili bir gösterge haline dönüşmüştür.

Towsend, (1993) yeni yoksulluğu "...tüketim toplumunun yoksulu" tanımıyla eşdeğer kılar. Yeni yoksul tipi, kentli ve küresel anlamda tüketim kalıplarından yoksun kalmış olandır. Scott, yeni yoksulluğun refah devletinin olanaklarından yararlanmalarda azalmalarla

başladığını, giderek sosyal hizmetlerin maliyetlerini karşılayamama ve kentsel prestij olanaklarını tüketememenin, yoksulluğu nasıl ve hangi kalıplarla pekiştirdiğini açıklar. (Scott, 1994:61-87). Bu iki örnekte de yoksul ile **tüketebildiği kentsel prestij alanı arasında** anlamlı bir ilişki olup olmadığını bakılabilir. Denizli ve Samsun örneklerinde, çöp toplayıcıların ortak özelliği kentin prestij mekanlarında olamamalarından ziyade, kent tarafından "görünmez kılınmış" olmalarıdır. Her iki grupta farklılıklar olmasına rağmen, görece bir yüksek ücretle satın alınamayan bir güç/iktidar engeli bulunmaktadır. Denizli için daha organize ama yine de informal bir yapı (küçük hurdacıların Niğdelilerden oluşması), Samsun için ise daha illegal-informal bir yapı (küçük hurdacıların akraba grubu içinde olması ve deponi alanın mafyası) **işin prestijini gelir düzeyi ile** oransız bir şekilde düşük tutmaktadır. Yani gelir miktarı ile güç ve iktidar ilişkisi arasındaki köprü engellenmiştir. Burada tüketilemeyen göstergeler yüksek gelire rağmen güç /iktidar göstergeleridir, ancak başka bir iktidar alanı da açılmıştır: Formal veya informal olsun, çöpün içinde bir iktidar alanı vardır ve prestiji de bu alan içermektedir.

Türkiye'de çok paradan ziyade paranın satın aldığı gücün miktarı önemlidir bu da bir şekilde iktidar ile özdeşleşmektedir. Böylece Kara Ali de, Niğdeliler de kendi içlerinde bir çeşit güç birikimini yapabilmektedirler. **Oysa çöp toplayıcılar sadece parası olan ancak güç/iktidar kalıplarını tüketemeyenler, kazançlarını güce dönüştüremeyenler** olarak kalmaktadır. İktidarın ördüğü kent kalıplarına giremeyen bu yeni yoksul grubuna düşen, Bauman'ın(1998) deyişiyle, '...zengin Kuzey ülkelerinin organ mafyalarına, yedek organ deposu olarak kalmak'tır.

ABSTRACT

New Urban Poverty and "The Scavengers" (Street Waste Pickers)

H.Neşe Özgen

Over the last decade, researches on the migration and its consequences, have had to be considered into a "new strata" in the 'centre'; since the New Economy Politics (NEPs) delocated the masses towards the metropolis. Following the mass migration; studies which were conducted on the "new strata", needed to describe and reconcept the new urban poors. The concept of "New Urban Poverty" as one of these reconceptualizations; attempts to explain the new cases much better than the others; eg."*Faux frais* of the capitalist production"(Marx,); "Unwanted classes"(Westergaard; Jenks & Peterson,);"The Disadvantages' (UN);"non-labor"(Parkin);"underclass"(Myrdal), and "Spare Labour Market"(Granovetter) etc.

The concept of urban poverty is not only refining the quantitative measurements in order to define the classes but also make some further 'socius' visible in the cities.

This article focuses on the concept of 'New Urban Poverty'; based on a field study performed in two cities (Denizli and Samsun) searched formal and informal power relations and patterns in "Urban Solid Waste Management and Scavengers"; grading from local to global. The study also specifies the concept of 'Scavenger' ('the animal that feeds on garbage' in jargon) as an agent to explain the way of articulating to the cities in the "New Times", as unneeded, unseen and unwanted 'ones'.

KAYNAKÇA

1. Abelda, R., (1999), "Women and Poverty: Beyond Earnings and Welfare- The World of the New Urban Poor", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 39,5.
2. Amin, A., (1993) (ed.), *Post-Fordism. A Reader*, Oxford: Blackwell.
3. Beck, U., (1992) *Risk Society: Towards A New Modernity*, London:Sage
4. Bauman, Z. (1998), *Work, Consumerism and the New Poor*, Buchingham &Philadelphia, Open University, Press.
5. Brown, P. & Scase,R., (1991) *Poor Work: Disadvantage and The Division of Labour*, Buckingham: Open University Press.
6. Burrows, R. & Loader, B. (1994) (eds) *Toward a Post Fordist Welfare State?*, London: Routledge.
7. Granovetter, M, (2000) "Toward a Sociological Theory of Income Differances",http://_HYPERLINK http://www.spc /www.spc.uchicago.edu/ssr1/PRELIMS/Strat/stmisc2.html
8. Byrne, D., (1995), "Community and Dispossessed Working Class" Paper Pres. *To Ideas of Community Conference, University of the West of England, Bristol, Sept.*
9. Erder, S. (1997) *Kentsel Gerilim ve Enformel İlişki Ağları*, Ankara :Umag yayınları,
10. Erder, S. (1996) *İstanbul'a bir Kent Kondu: Ümraniye*, Ankara: İletişim Yayınları, İstanbul.
11. Erder, S. (1992) "Yerlisi Yok Sahibi Çok", *İstanbul*, sayı 1, s.38-42.
12. Gallie, D., (1994) "Are the Unemployed an Underclass? *Sociology*, 28, 3.
13. Güvenç, M., (2000), "İstanbul'da İşyeri-Statü Temelinde Segregasyon; 1990 Sayımı Üzerinde İlişkisel Çözümler" *TESEV, Kent Yoksulluğu Semineri*, İstanbul.
14. Güvenç, M. (1998) 'Beş büyükşehirde Statü-gelir Temelinde Mekansal Farklılaşma; İlişkisel Çözümler' *75 yılda değişen Kent ve Mimarlık (içinde) Yıldız Sey (der.) Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul ss.115-38.
15. Güvenç, M. (1999) 'Beş büyükşehirde Köken-gelir Temelinde Mekansal Farklılaşma; İlişkisel Çözümler' *Bilanço 1923-1998: "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi II. Cilt Ekonomi,Toplum, Çevre (içinde)*, Zeynep Rona (der), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
16. Güvenç, M (1999) 'Kent Araştırmasına İlişkisel Yaklaşım: İstanbul'da İşyeri-Statü Temelinde Mekansal Farklılaşma' *Prof. Dr. Mübeccel Kıray'a Armağan (içinde) Bağlam Yayınları İstanbul (Baskıda)*.
17. Güvenç, M. Işık, O. (1996) "İstanbul'u Okumak:Statü-Konut Mülkiyeti Farklılaşmasına İlişkin bir Çözümleme Denemesi", *Toplum ve Bilim*, No. 71, s.6-58
18. Güvenç, M. Işık, O. (1997) "İstanbul'u Okumak:Mahalle Düzeyinde Konut Mülkiyeti Statü Farklılaşmasına İlişkin Bulgular Nasıl Genellenebilir?" *Toplumve Bilim*, No. 72, s.153-64
19. Goldhorpe, J., & Marshall, G., (1992) "The Promising Future of Class Analysis: A Response to the Recent Critiques", *Sociology*, 28, 3.
20. Harris, Nigel, (1996) *The New Untouchables*, London:Penguin.
21. Jenks, C., & Peterson, P.E., (1991), *The Urban Underclass*, Washington DC:The Bookings Inst.
22. Jessop, B., (1993) "The transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Workfare State" in Burrows, R. & Loader, B. (1994) (eds) *Toward a Pos-Fordist Welfare State?*, London: Routledge.
23. Katz, B.M. (1993b) "Reframing the "Underclass" Debate", *The Underclass*

- Debate: Views from History*, Princeton, N.Jersey Princeton University Press,s. 440-477.
24. Kaygalak, S., (2001), Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği, *Praksis*,2,124-173.
 25. Lipietz, A., (1992), *Towards a New Economic Order*, Cambridge:Polity
 26. Marx, K., (1962), "The Class Strugles in France 1848-1850" in Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works (vol.1)* London:Lawrence and Wishart.
 27. Mingione, E (1996) "Urban Poverty in the Advanced Industrial World:Concepts,Analysis and Debates", *Urban Poverly and the Underclass:a Reader* (içinde) Enzo Mingione (der), Oxford, Blackwell s. 3-40
 28. Murray, C., (1990) *The Emerging British Underclass*, London:IEA.
 29. Mutluer, M.,(1995), *Denizli Sanayi*, E.Ü.Yay.
 30. Pahl, R., (1984) *Division of Labour*. Oxford:Blackwell.
 31. Pahl, R., (1988) "Some Remarks On Informal Work, Social Polarisation And Social Structure", *International Journal of Urban and Regional Research*, 12,___ Oxford:Blackwell.
 32. Parkin, F., (2000), "Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique", *Sociological Research Online*,1,1,<http://www.socresonline.org.uk/1/1/3.html>.
 33. Payne, G., (1987), *Mobility and Change in Modern Society*, London: MacMillan.
 34. (Payne, G. & Payne, J. & Hyde, M.,(1996) "'Refuse of All Classes'? Social Indicators and Social Deprivation", *Sociological Research Online*, 1:1, <http://www.socresonline.org.uk/1/1/3.html>.
 35. Lash, S. & Urry, J.,(1994). *Economies of Signs and Spaces*, London:Sage.
 36. Schall, J., (1992), "Does Solid Waste Menagement Hierarchcy Make Sense?", *Yale Working Papers on Solid Waste Policy*, WP 1, <http://www.yale.edu/pswp/>
 37. Scott, J., (1994), *Poverty and Wealth: Citizenship, Deprivation and Privilege*,London and NewYork: Longman.
 38. Townsend, P., (1993) Underclass and Overclass:The Widening Gulf Between Social Classes in the 1980's" in G.Payne & M. Cross (eds), *Sociology in Action*, Basingstoke: MacMillan.
 39. Westergaard, , J. (1992) "About and Beyond the "Underclass," Some Notes on Influences of Social Climate on British Sociology Today", *Sociology*, 26.